

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

ДУДНИК ОКСАНА АНДРІЇВНА

УДК:159.923.2(043.3)

**БЕЗПОРАДНІСТЬ У СТРУКТУРІ Я-КОНЦЕПЦІЇ
ОСОБИСТОСТІ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Луцьк – 2020

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Гошовський Ярослав Олександрович,
Східноєвропейський національний
Університет імені Лесі Українки,
завідувач кафедри педагогічної та
вікової психології

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Осьодло Василь Ілліч,
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського,
начальник гуманітарного інституту

кандидат психологічних наук, доцент
Карпенко Євген Володимирович,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
доцент кафедри психології

Захист відбудеться 12 вересня 2020 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 32.051.05 у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки (м. Луцьк) за адресою: вул. Потапова, 9, м. Луцьк, 43024.

З дисертацією можна ознайомитися на сайті <http://eenu.edu.ua> та у бібліотеці Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки за адресою: вул. Винниченка, 30 а, м. Луцьк, 43024.

Автореферат розісланий 11 серпня 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.Я. Малімон

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Складні суспільно-політичні процеси, які відбуваються в нашій країні, дедалі більше вимагають від людини відповідальності, самостійності в прийнятті рішень, вміння долати стресогенні життєві ускладнення, демонструючи адаптивну і конструктивну поведінку. Це актуалізує увагу дослідників до тих інтегральних характеристик особистості, які пов'язані з її самоставленням, самоприйняттям, оцінкою власної відповідальності й самоефективності у вирішенні різноманітних, часто складних життєвих ситуацій. Таким інтегральним особистісним утворенням є Я-концепція як сукупність оцінних уявлень індивіда про себе, яка забезпечує інтерпретацію досвіду й досягнення внутрішньої узгодженості особистості, сприяє успішній самореалізації і є джерелом очікувань, тобто уявлень про те, що має відбуватися.

Водночас, високий рівень суспільної напруги й невизначеності провокує загострення особистісних криз, під час яких зростає негативний емоційний фон, розвивається суб'єктивне відчуття невідконтрольованості подій, нездатності впливати на ситуацію, невміння її долати або змінювати. Такі особистісні переживання призводять до розвитку безпорадності, яка може трансформуватись із ситуативної в особистісну й проявлятися, зокрема, в негативних ознаках Я-концепції (деформованому образі Я, низьких рівнях самооцінки, самоставлення, самоповаги тощо).

Феномен Я-концепції в науковій літературі характеризується складністю та багатогранністю вивчення, що зумовлюється різними підходами науковців до розуміння її сутності, змісту, структури та методів дослідження (Р. Ассаджолі, У. Джемс, А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Еріксон, Е. Берн, Р. Бернс, Дж. Келлі, З. Фройд та ін.). У зарубіжній психології Я-концепція досліджується у межах гуманістичного (Р. Бернс, А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс, В. Франкл та ін.), психодинамічного (Е. Берн, Дж. Марсія, Г. Саллівен, А. Фрейд, Е. Фромм, К. Хорні та ін.) та інтеракціоністського підходів (В. Вундт, Н. Грот, П. Жане, Ч. Кулі, Т. Ліппс, Дж. Мід та ін.). Поняття Я-концепції розглядається у контексті загальної проблеми формування і розвитку особистості (Л. Анциферова, Л. Божович, І. Кон, В. Столін, І. Чеснокова та ін.) як продукт самосвідомості, результат соціалізації й соціально-психологічної адаптації особистості, а також як чинник детермінації поведінки (Г. Балл, М. Боришевський, О. Колишко, С. Максименко, Л. Сердюк, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.). Ґрунтовно досліджуються компоненти та функції Я-концепції, фактори, що впливають на її формування, особливості розвитку в різні вікові періоди (Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, Н. Жигайло, П. Зінченко, І. Кон, О. Леонт'єв, С. Максименко, В. Мерлін, В. Москалець, І. Пасічник, С. Рубінштейн, М. Савчин, А. Спіркін, В. Столін, М. Томчук,

І. Чеснокова, В. Ядов та ін.); вивчається професійна Я-концепція у контексті професійного самовизначення та професійного становлення особистості (В. Буткевич, Ж. Вірна, Н. Жигайло, Р. Каламаж, Г. Католик, В. Осьодло, І. Пасічник та ін.); досліджуються чинники, які впливають на внутрішню узгодженість та збалансованість структурних компонентів Я-концепції, характеризуючи рівень її інтегрованості й зрілості (В. Агапов, І. Барішнікова, О. Іващенко, Є. Карпенко, М. Розенберг, Є. Соколова і В. Миколаєва та ін.).

Водночас, дослідники підкреслюють, що найважливішою функцією Я-концепції є забезпечення внутрішньої узгодженості особистості, відносної стійкості її поведінки (М. Боришевський, О. Гуменюк, Р. Каламаж та ін.), що може суттєво ускладнюватися при сформованій особистісній беспорядності, теоретичне осмислення якої як стійкої інтегральної особистісної властивості ще тільки починається у вітчизняній психології (В. Горбунова, Т. Дучимінська, І. Зарубінська, Л. Малімон, В. Попов, Д. Приходько та ін.). Таким чином, хоча зв'язок феномена беспорядності з Я-концепцією особистості (образом Я) як запорукою внутрішньої цілісності й адаптивності людини експліцитно не декларується, він імпліцитно простежується в низці досліджень з цієї проблематики (Я. Гошовський, Т. Дучимінська, В. Ротенберг, Д. Цирінг та ін.), що визначає необхідність ґрунтовного теоретичного осмислення й емпіричного вивчення беспорядності як системоутворюючого чинника у побудові негативної Я-концепції особистості. Виходячи з таких позицій, ми обрали тему дисертаційної роботи «Беспорядність у структурі Я-концепції особистості».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до тематики наукових досліджень кафедри психології Уманського державного педагогічного університету ім. П.Тичини та є складовою науково-дослідної теми «Психологічні аспекти формування творчої особистості вчителя, студента, учня» (номер державної реєстрації 0111U007546), а також кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки «Психогенеза ревіталізації депривованої особистості» (номер державної реєстрації 0113U002218). Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Уманського державного педагогічного університету ім. П.Тичини (протокол № 10 від 26 квітня 2016 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично вивчити особистісну беспорядність як деструктивний чинник побудови Я-концепції особистості.

Відповідно до поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

1. На основі теоретико-методологічного аналізу феноменів беспорядності та Я-концепції особистості в науково-психологічній літературі обґрунтувати системоутворюючу роль беспорядності в побудові Я-концепції особистості.

2. Емпірично дослідити взаємозв'язок діагностичних критеріїв сформованої безпорадності з емпіричними референтами когнітивного, емоційно-оцінного й поведінкового компонентів Я-концепції студентів.

3. З'ясувати особливості структурно-функціональної організації Я-концепції досліджуваних з різним рівнем вираження симптомокомплексу особистісної безпорадності.

4. Виявити й обґрунтувати прогностичні детермінанти особистісної безпорадності в осіб з різним рівнем зрілості Я-концепції.

Об'єкт дослідження – Я-концепція особистості.

Предметом дослідження є безпорадність у структурі Я-концепції особистості.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять філософські підходи до розгляду проблеми «Я» (Арістотель, Р. Декард, І. Кант, Дж. Локк, Платон, Сократ); основні теоретичні й методологічні принципи психології: детермінізму, розвитку, єдності свідомості і діяльності (С. Рубінштейн, О. Леонт'єв), системного, цілісного підходу до пізнання особистості (Б. Анан'єв, Л. Анциферова), вивчення особистості як саморозвивальної системи (А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, В. Франкл); дослідження проблеми самосвідомості (Б. Анан'єв, Л. Божович, Л. Бороздіна, Б. Братусь, Л. Виготський, У. Джеймс, Г. Олпорт, І. Кон, В. Мухіна, С. Рубінштейн, Є. Соколова, О. Спіркін, В. Столін, І. Чеснокова, К. Юнг та ін.); концептуальні засади розкриття поняття Я-концепції (Р. Бернс, М. Боришевський, Я. Гошовський, О. Гуменюк, У. Джеймс, І. Кон, С. Максименко, К. Роджерс, В. Столін, В. Ядов та ін.). Теоретичною основою дослідження безпорадності стала теорія завченої (набутої, прищепленої) безпорадності М. Селігмана, а також підходи до її вивчення в зарубіжній (Л. Абрамсон, Дж. Гілхам, К. Двек, Л. Джейкокс, М. Мікулінсер, К. Петерсон, Х. Хекхаузен та ін.), російській (М. Батурін, Т. Гордєєва, О. Давидова, І. Дев'ятовська, Б. Карвасарський, Д. Цирінг, В. Шиповська, К. Веденєєва, Е. Забеліна, Л. Рудіна, Ю. Яковлева та ін.) та українській (В. Горбунова, Т. Дучимінська, І. Зарубінська, Л. Малімон, В. Попов, Д. Приходько та ін.) психології.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, систематизація наукової літератури щодо вивчення психологічних характеристик безпорадності та Я-концепції особистості); *емпіричні:* методика «Самооцінка емоційних станів», розроблена американськими психологами А. Уессманом та Д. Ріксом для діагностики домінуючих емоційних станів досліджуваних; методика «Тест на оптимізм» Л. Рудіної, методика оцінки рівня суб'єктивного контролю (РСК), методика «Оцінка рівня домагань» В. Горбачевського (для діагностики психологічних ознак сформованої безпорадності); тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. Леонт'єва; методика оцінки індивідуальної якості життя (І. Машенко);

Фрайбургський багатофакторний опитувальник особистості (FPI), призначений для діагностики станів і властивостей особистості, які мають першорядне значення для процесу соціальної адаптації та регуляції поведінки; тест-опитувальник самоствалення В. Століна, С. Пантелеєва; опитувальник «Стратегії подолання стресових ситуацій» (Strategic Approach To Coping Scale – SACS) С. Хобфолла для вивчення стратегій і моделей копінг-поведінки як типу реакції особистості на стресову ситуацію; методика «Самоактуалізаційний тест Е. Шострома – САТ» для визначення рівнів самоактуалізації особистості; тест-опитувальник особистісної зрілості (Ю. Гільбух), який дає змогу констатувати особливості ставлення до власного «Я» (для діагностики емпіричних референтів Я-концепції особистості); *методи математичної статистики: знаходження середніх величин, відсотковий аналіз, кластерний аналіз* (для диференціації вибірки на підгрупи за результатами діагностики базових критеріїв особистісної безпорадності), *дисперсійний аналіз* (для встановлення кластерних профілів груп з різними рівнями прояву особистісної безпорадності), *дискримінантний аналіз* (для підтвердження та візуалізації результатів кластерного аналізу щодо диференціації вибірки на групи залежно від рівня особистісної безпорадності); *критерій нормальності Колмогорова-Смирнова, кореляційний аналіз, факторний аналіз* (для мінімізації кількості змінних та концентрації інформації у формі невеликого масиву даних щодо структурних компонентів Я-концепції респондентів з різними рівнями безпорадності); *непараметричний критерій Манна-Уїтні* (для визначення міжгрупових відмінностей у характеристиках Я-концепції студентів з різними рівнями безпорадності); *множинний регресійний аналіз* (МРА) (для встановлення взаємозв'язків між залежною змінною (результуючою) та кількома іншими змінними (вихідними) з метою встановлення найбільш прогностичних детермінант особистісної безпорадності в структурі різного рівня зрілості Я-концепції).

Математично-статистична обробка даних здійснювалась за допомогою Microsoft Office Word (2007) та комп'ютерного забезпечення SPSS для Windows (версія 13.0.).

Організація і база дослідження. Вибірку дослідження склали студенти 4-5 курсів (n=229) різних спеціальностей Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що:

вперше обґрунтовано системоутворюючу роль безпорадності у формуванні Я-концепції особистості; виявлено взаємозв'язок психологічних характеристик безпорадності з емпіричними референтами когнітивного, емоційно-оцінного й поведінково-регулятивного компонентів Я-концепції особистості; описано особливості структурно-функціональної організації Я-концепції осіб з різним рівнем сформованої особистісної безпорадності;

виокремлено поведінково-результативний аспект Я-концепції, який проявляється у показниках самореалізації й особистісної зрілості; емпірично експліковано прогностичні детермінанти особистісної безпорадності в структурі низького та середнього рівня зрілості Я-концепції особистості; створено профіль характеристик особистісної безпорадності, що детермінують задовільний та незадовільний рівень зрілості Я-концепції студентів;

поглиблено уявлення про деструктивну роль феномену особистісної безпорадності у формуванні Я-концепції особистості й психологічні особливості Я-концепції осіб із сформованою особистісною безпорадністю;

набули подальшого розвитку ідеї структурної організації Я-концепції особистості у сукупності когнітивного, емоційно-оцінного й поведінкового (поведінково-регулятивного й поведінково-результативного) компонентів; психодіагностичного алгоритму вивчення та прогнозування особливостей розвитку й деформації Я-концепції «безпорадної» особистості.

Практична значущість роботи. Результати дослідження можуть застосовуватися психологами соціально-психологічних служб навчальних закладів у діагностичній та психокорекційній роботі з «безпорадними» учнями і студентами, а також в діяльності психологічних служб і центрів психологічної допомоги, які надають психологічні послуги щодо підвищення самоефективності, психологічного благополуччя й гармонійного розвитку особистості.

Узагальнені теоретико-емпіричні результати роботи використано в процесі викладання навчальних курсів «Психологія особистості», «Методика роботи психолога», «Основи психодіагностики», «Теорія та практика психокорекції». Пакет психодіагностичних методик для отримання об'єктивної інформації про безпорадність у структурі Я-концепції особистості та виявлення психологічних особливостей і показників Я-концепції індивіда застосовується на практичних та лабораторних заняттях, під час проходження студентами практики, при написанні курсових та дипломних робіт.

Результати дослідження **впроваджено** в навчально-виховний процес факультету психології та соціології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (№ 03-28/01/580 від 20.02.2020 р.), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (№ 172 від 24.02.2020 р.), Мукачівського державного університету (довідка № 308 від 21.02.2020р.), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 01-12/19 від 20.02.2020 р), Запорізького національного університету (довідка № 58/0101.13 від 13.03.2020 р).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження обговорювалися й отримали схвальну оцінку на засіданнях кафедри психології та лабораторії «Вдосконалення майстерності практичного психолога» Уманського державного педагогічного університету

імені Павла Тичини; пройшли апробацію на *міжнародних науково-практичних конференціях*: «Успішність особистості: потенціал та обмеження» (Київ, 2010); «Людина і сучасне суспільство: проблеми педагогіки та психології» (Львів, 2013); «Дослідження різних напрямів розвитку психології та педагогіки» (Одеса, 2015); «Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє» (Луцьк, 2015); «Актуальні питання сучасних педагогічних та психологічних наук» (Одеса, 2016); «Особистість у соціальному, віковому та клінічному вимірі сучасного життя» (Луцьк, 2016); «Педагогіка і психологія в епоху глобалізації» (Будапешт (Угорщина), 2016) («Психологічна наука та практика XXI століття» (Львів, 2019); «Соціальна адаптація людей літнього віку в сучасному суспільстві, ортобіоз та паліативна допомога» (Луцьк, 2019); «Виклики та парадокси соціальної взаємодії в постмодерновому світі: лінгвістичний та психологічний аспекти» (Луцьк, 2019), «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації» (Переяслав, 2020); *всеукраїнських науково-практичних конференціях*: «Актуальні проблеми та особливості діяльності психолога в закладах освіти (Умань, 2012), «Розвиток психологічної служби в системі освіти та особливості діяльності психолога в роки становлення незалежної України» (Умань, 2016), «Психологія: сучасні методики та інновації у досвіді діяльності практичного застосування» (Умань, 2016).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 17 публікаціях, з яких 7 статей опубліковано у виданнях, що включені до переліку фахових у галузі психології (з них 5 – у виданнях, які включені до наукометричних баз), 1 стаття – в міжнародному періодичному виданні з психології, 10 – у збірниках наукових праць та матеріалів конференцій.

Обсяг та структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (272 найменування, з них 22 – англійською мовою) та 14 додатків на 18 сторінках. Загальний обсяг дисертації складає 245 сторінок. Основний зміст роботи викладено на 190 сторінках. Робота містить 19 рисунків і 40 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; розкрито методологічні та теоретичні засади дослідження, висвітлено наукову новизну і практичну значущість роботи; наведено дані про апробацію і впровадження результатів дослідження у практику, подано інформацію про структуру й обсяг дисертації.

У **першому розділі** «*Теоретико-методологічні засади дослідження Я-концепції та безпорадності особистості*» здійснено категоріально-понятійний аналіз Я-концепції та безпорадності, узагальнено структурно-змістові та

процесуально-динамічні особливості Я-концепції, теоретично обґрунтовано дестабілізуючу роль беспорядності в побудові гармонійної Я-концепції особистості.

Показано, що складність та багатогранність вивчення Я-концепції обумовлюється її сутністю, змістом, структурою та методами дослідження, а також різними уявленнями науковців щодо характеру співвідношення Я-концепції зі спорідненими поняттями «самосвідомість», «Я», «образ Я», «самосприйняття», «самоствалення», «самооцінка» тощо, що призводить до термінологічної плутанини, невизначеності й суперечливості навіть в межах одного напрямку досліджень. В низці праць зарубіжних (Р. Бернс, У. Джеймс, Е. Еріксон, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, В. Франкл, З. Фрейд, К. Хорні, К. Юнг та ін.), російських (Б. Ананьєв, О. Бодальов, Л. Божович, Л. Виготський, І. Кон, С. Рубінштейн, В. Столін, І. Чеснокова, В. Ядов та ін.) та українських (І. Андрійчук, Н. Бамбурак, І. Бех, М. Боришевський, О. Васильченко, В. Васютинський, С. Васьківська, Я. Гошовський, О. Гуменюк, Р. Каламаж, О. Киричук, Л. Співак, Т. Титаренко, П. Чамата, О. Шевченко та ін.) психологів розглядаються різноманітні аспекти проблеми самосвідомості, образу Я та Я-концепції, її структурних компонентів та факторів розвитку. Зазначено, що в більшості наукових досліджень самосвідомість зводиться до системи уявлень людини про саму себе (Я-концепція), або ці поняття вживаються як синоніми, а також Я-концепція розуміється як найвище утворення самосвідомості, підсумковий продукт її розвитку (Р. Каламаж).

Узагальнення основних концептуальних підходів, які ввели в науковий обіг категоріально-понятійний ряд, в межах якого сьогодні вивчається Я-концепція (основоположного підходу У. Джеймса; символічного інтеракціонізму Ч. Кулі, Дж. Міда; соціально-когнітивного підходу А. Бандури, У. Мішела; уявлень про ідентичність Е. Еріксона й феноменалістичної психології К. Роджерса та А. Маслоу) дало змогу відстежити трансформацію розуміння її сутності від унітарного підходу, який простежується у філософських працях Р. Декарта, Е. Канта, в психологічних теоріях К. Роджерса і А. Маслоу, де Я-концепція розглядається як самоідентичність і самосвідомість, тобто підкреслюється її єдність, до уявлень про багатоаспектність Я-концепції, в структурі якої дослідники виокремлюють різні складові (образи Я) як окремі види суб'єктивного знання про себе, яке постійно змінюється впродовж онтогенезу особистості (М. Боришевський, Л. Виготський, В. Столін, П. Чамата та ін.).

Здійснений в роботі аналіз структурно-змістових та процесуально-динамічних характеристик Я-концепції дав змогу запропонувати її узагальнене розуміння як цілісної, динамічної, відносно (достатньо) стійкої (стабільної), більшою чи меншою мірою усвідомлюваної системи узагальнених уявлень особистості про себе в поєднанні з їх емоційно забарвленою оцінкою й

поведінковою реакцією, а також виокремити й обґрунтувати в її структурі такі взаємопов'язані і взаємодоповнювані складові: *когнітивну* (пов'язану із самопізнанням, наслідком якого є вироблення особистістю системи уявлень про саму себе або образ Я), *емоційно-оцінну* (відображає ставлення людини до себе загалом (Я-ставлення) або до окремих сторін своєї особистості і проявляється через систему самооцінки і самоставлення) та *поведінкову* (інтегрує прояви когнітивного та оцінного компонентів у поведінці людини (Я-поведінка, Я-вчинок) й водночас, проявляється в саморегуляції і самоконтролі (*поведінково-регулятивний* компонент Я-концепції), а також у самовихованні і саморозвитку (*поведінково-результативний* компонент Я-концепції)). Наголошено на чинниках формування (побудови) Я-концепції, зокрема на важливості повсякденного досвіду, засвоєння якого призводить до відчуття компетентності й самоефективності, або, навпаки, власної неспроможності й безпорадності.

Психологічний феномен безпорадності розглянуто в контексті психологічних теорій, які пояснюють її виникнення, формування та вплив на розвиток особистості в руслі психоаналітичного, біхевіористичного, екзистенційно-гуманістичного підходів (Л. Бінсвангер, Р. Мей, В. Франкл, А. Фрейд, З. Фрейд, К. Хорні, А. Адлер, Д. Віннікот, Дж. МакДугалл, Е. Еріксон, І. Ізард, П. Ганнушкін, А. Маслоу та ін.), філософсько-антропологічної концепції існування людства (Е. Фромм); через поняття прищепленої (завченої, набутої, вивченої) безпорадності (М. Селігман), її структури (мотиваційного, емоційного, когнітивного дефіциту) (Л. Абрамсон, Л. Еллой, М. Вісінтайнер, С. Майєр, Г. Металські, Дж. Овермайєр, К. Петерсон, А. Стоун, Дж. Тісдейл, Д. Хірото, Х. Хекхаузен та ін.); генералізації набутої безпорадності на інші сфери діяльності та її трансформації із ситуативної в особистісну, з якою пов'язаний певний рівень самостійності й, відповідно, суб'єктності індивіда (М. Батурін, К. Веденєєва, Т. Гордєєва, О. Давидова, І. Дев'ятовська, Т. Дучимінська, Е. Забеліна, І. Зарубінська, Б. Карвасарський, В. Попов, Д. Приходько, В. Ротенберг, Л. Рудіна, Д. Цирінг, В. Шиповська, Ю. Яковлева та ін.).

Теоретично обґрунтовано взаємозв'язок характеристик особистісної безпорадності та Я-концепції, який визначається не лише внутрішньою організацією і взаємозв'язками їх структурних компонентів (когнітивного, емоційно-оцінного й поведінкового), але й тим, що особистісна безпорадність (або самостійність як її протилежна якість), визначаючи рівень суб'єктності, задає ключові характеристики суб'єкта, виконуючи, таким чином, системоутворювальну функцію у побудові Я-концепції особистості.

У **другому розділі** «*Методологічні передумови й емпіричне вивчення безпорадності у структурі Я-концепції особистості*» викладено організаційні засади та процедуру дослідження, здійснено методологічне обґрунтування емпіричних референтів та методик діагностики безпорадності та Я-концепції

особистості, наведено результати кількісного та якісного аналізу емпіричних даних.

Вибірку дослідження склали 229 студентів 4-5 курсів різних спеціальностей Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини віком 20-22 роки – вік, який у психології розвитку відноситься до періоду ранньої зрілості й характеризується завершенням формування самосвідомості, усвідомленням юнаками свого місця в житті, в праці, суспільстві, визначенням життєвого шляху, що дає змогу стверджувати про сформованість їхньої Я-концепції.

Виокремлення у структурі Я-концепції когнітивного, емоційно-оцінного і поведінкового (поведінково-регулятивного й поведінково-результативного) компонентів дало змогу узагальнити й обґрунтувати ключові емпіричні референти (репрезентативні одиниці) Я-концепції, які необхідно було врахувати при організації емпіричного дослідження. Емпіричними референтами когнітивного компоненту Я-концепції (Я образ) визнано розвиток самопізнання, самоусвідомлення, самоаналізу, що проявляється в системі уявлень особистості про себе, свої риси, властивості, усвідомлення життєвих цілей і особистісних смислів. Емоційно-оцінний компонент Я-концепції (Я ставлення) діагностується через загальну самооцінку й емоційно забарвлене самосприйняття як узагальнення окремих самооцінок. Поведінково-регулятивний компонент Я-концепції (Я поведінка, Я вчинок) проявляється в здатності особистості до саморегуляції та самоконтролю; поведінково-результативний характеризує рівень самоактуалізації і саморозвитку особистості й одночасно є показником зрілості Я-концепції.

Розгляд особистісної безпорадності як складного інтегрального особистісного утворення дав змогу виокремити широкий симптомокомплекс її проявів на когнітивному, емоційному та мотиваційному рівнях, який діагностувався за такими ознаками: екстернальний локус контролю, песимістичний стиль атрибуції, низька самооцінка та рівень домагань, а також переважання емоційних станів, які характеризуються досліджуваними як втома, підвищена тривожність, пригніченість та депресивність. Поєднання та взаємозв'язок цих особистісних характеристик може свідчити про сформованість особистісної безпорадності, яка проявляється на поведінковому рівні у вимушеній пасивності, низькій здатності людини перетворювати дійсність, управляти подіями власного життя, ставити і досягати цілі, переборюючи різноманітні труднощі.

Узагальнення показників сформованості особистісної безпорадності здійснювалося завдяки застосуванню процедури кластерного аналізу, внаслідок якого було виокремлено три кластери, до яких увійшли респонденти з різним поєднанням діагностичних критеріїв безпорадності: «безпорадні» – 28,8% (кластер 1), особи з низьким рівнем суб'єктивного контролю (екстернальність),

песимістичним атрибутивним стилем, самооцінкою власних емоційних станів з позиції втоми, підвищеної тривожності, пригніченості та безпорадності, низьким рівнем домагань; «ситуативно-варіативні» – 57,6% (кластер 2), з раціонально зваженим рівнем домагань, достатнім рівнем суб'єктивного контролю, переважно адекватною самооцінкою власних емоційних станів, ситуативним типом атрибуції (так звана «змішана» група); «самостійні» – 13,5% (кластер 3), з яскраво вираженим оптимістичним атрибутивним стилем, інтернальним типом суб'єктивного контролю, самооцінкою емоційних станів з позицій енергійності, впевненості в собі, спокою, піднесеного настрою.

Подальша реалізація завдань дослідження передбачала виявлення та аналіз взаємозв'язку діагностичних критеріїв сформованої безпорадності з емпіричними референтами когнітивного, емоційно-оцінного й поведінкового компонентів Я-концепції досліджуваних. Здійснений кореляційний аналіз продемонстрував взаємозв'язок показників самооцінки і самоствавлення з особистісними характеристиками «безпорадних» студентів, зокрема внутрішня дезорганізація позитивно корелює з депресивністю ($r=0,22$; $p\leq 0,001$) та дратівливістю ($r=0,21$; $p\leq 0,001$), а також з показниками невротичності ($r=0,13$; $p\leq 0,05$), реактивної агресивності ($r=0,16$; $p\leq 0,01$) та емоційної лабільності ($r=0,16$; $p\leq 0,01$), і негативно – з відкритістю ($r=-0,13$; $p\leq 0,05$). Статистично значущі негативні зв'язки виявлено між інтегральним показником самоповаги та психічними особливостями, що визначають невротичність ($r=-0,12$; $p\leq 0,05$) і екстра-інтравертованість ($r=-0,14$; $p\leq 0,05$); позитивні – з врівноваженістю ($r=0,13$; $p\leq 0,05$), комунікабельністю ($r=0,13$; $p\leq 0,05$) та відкритістю ($r=0,17$; $p\leq 0,01$) респондентів. Аутосимпатія (як інтегральний показник самоствавлення) негативно корелює із спонтанною агресивністю ($r=-0,16$; $p\leq 0,01$), депресивністю ($r=-0,12$; $p\leq 0,05$), екстра-інтравертованістю ($r=-0,15$; $p\leq 0,01$) і позитивно – із сором'язливістю ($r=0,13$; $p\leq 0,05$). Також студенти з вираженою безпорадністю характеризуються значно нижчими показниками за шкалами смисложиттєвих орієнтацій (мета в житті, процес життя, локус контролю Я, локус контролю життя); задовільним (40,9 % респондентів) і незадовільним (48,48 %) рівнями особистісної зрілості, а їхня поведінка визначається схильністю до застосування дезадаптивних та нейтральних (уникнення) копінг-стратегій; водночас, «самостійні» студенти з переважно високим (51,61 %) та задовільним (22,58 %) рівнями особистісної зрілості найчастіше використовують адаптивні копінг-стратегії, зокрема, такі типи долаючої поведінки, як асертивні дії (впевненість, відповідальність), вступ у соціальні контакти та пошук соціальної підтримки.

У **третьому розділі** «Концептуальне узагальнення базових ознак безпорадності в осіб з різним рівнем зрілості Я-концепції» презентовано результати виявлених відмінностей у сформованості структурних компонентів Я-концепції в осіб з різним (високим та низьким) рівнями безпорадності;

описано структурно-функціональну організацію Я-концепції «безпорадних» та «самостійних» студентів; здійснено прогностичне узагальнення інтегральних ознак безпорадності в осіб з різними рівнями зрілості Я-концепції.

Внаслідок застосування непараметричного U-критерію Манна-Уїтні виявлено, що рейтингові показники емпіричних референтів когнітивного, емоційно-оцінного й поведінкового (поведінково-регулятивного й поведінково-результативного) компонентів Я-концепції досліджуваних двох груп (так званих «безпорадних» та «самостійних» студентів) статистично значущо відрізняються між собою ($p \leq 0,05$, $p \leq 0,01$, $p \leq 0,001$). Зокрема, за *когнітивним компонентом* Я-концепції найбільш виражені відмінності виявлено за шкалами процес життя ($p \leq 0,01$), локус контролю Я ($p \leq 0,001$) та задоволеність майбутнім ($p \leq 0,01$), показники за якими є суттєво вищими у «самостійних» студентів, а також за значно вищим показником суб'єктивного негативу ($p \leq 0,001$) у «безпорадних» студентів. Також «безпорадні» студенти характеризуються статистично нижчими показниками ($p \leq 0,05$) мети в житті, локусу контролю життя, задоволеності минулим і теперішнім, у них значно менша соціальна задоволеність і суб'єктивний позитив. За *емоційно-оцінним компонентом* Я-концепції найсуттєвіші відмінності ($p \leq 0,001$) виявлено за шкалами невротичності, спонтанної агресивності й депресивності, які значно переважають у «безпорадних» студентів, та комунікабельністю як домінуючою ознакою «самостійних» студентів. Також, у «безпорадних» студентів виявлено статистично нижчі показники відкритості ($p \leq 0,05$), самокерівництва ($p \leq 0,01$), дзеркального Я ($p \leq 0,05$), самоцінності ($p \leq 0,01$), самоприйняття ($p \leq 0,01$) і самоприв'язаності ($p \leq 0,01$) і вищі – сором'язливості ($p \leq 0,01$) й емоційної лабільності ($p \leq 0,01$). За *поведінково-регулятивним компонентом* Я-концепції найбільш значущі відмінності виявлено за рівнем інтернальності, який характеризує «самостійних» студентів, а також асоціальними ($p \leq 0,01$) та агресивними ($p \leq 0,01$) діями, які притаманні студентам з високим рівнем безпорадності. Також «безпорадні» студенти відзначаються статистично меншими ($p \leq 0,05$) показниками асертивності та соціальної контактності і більшими – імпульсивних дій та уникнення. За *поведінково-результативним компонентом* Я-концепції найсуттєвіші відмінності виявлено за шкалами мотивації досягнення, близькості з іншими, ціннісних орієнтацій, гнучкості поведінки, сенситивності до себе, самоповаги та контактності, які статистично нижчі ($p \leq 0,01$) у «безпорадних» студентів. Також студенти з високим рівнем сформованої безпорадності характеризуються нижчими показниками ($p \leq 0,05$) компетентності в часі, опори на себе, самоприйняття, синергії, розвитку пізнавальних потреб і ставлення до власного Я.

Водночас, застосування факторного аналізу за допомогою методу головних компонент (Principal Components) з наступним варімакс-обертанням (Varimax) дало змогу отримати й порівняти факторні структури компонентів Я-

концепції «безпорадних» і «самостійних» студентів. Зокрема, *факторна структура когнітивного компоненту Я-концепції* студентів з високим рівнем безпорадності визначається чотирма факторами, які описують 78,2 % дисперсії загального масиву даних і представлена екзистенційною аморфністю (32,6% дисперсії), суб'єктивно-мотиваційним негативізмом (17,8%), незадоволеністю соціальним статусом (16,3%) та орієнтаційно-часовою неузгодженістю (11,6%). Водночас, когнітивний компонент Я-концепції «самостійних» респондентів, який також представлений чотирма факторами із 74,7 % дисперсії, вміщує характеристики мотиваційно-часового позитивізму (33,8%), життя «тут і тепер» (16,6%), віри у власні сили (13,8%), задоволеності процесом власного життя у соціумі (10,5%).

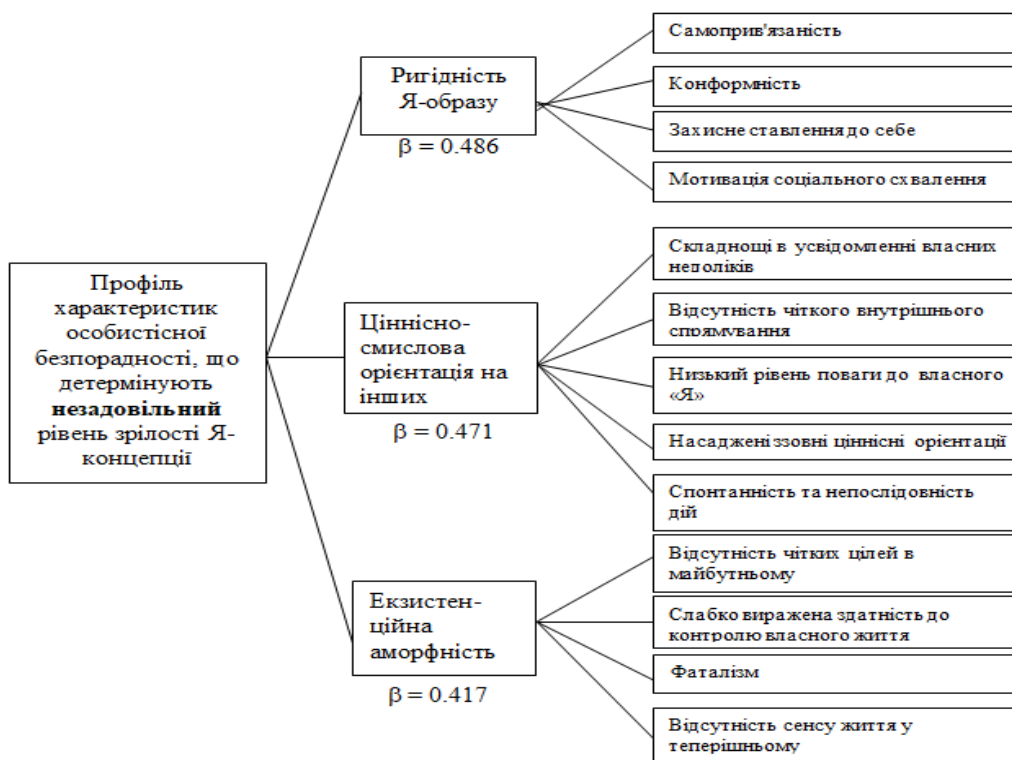
Факторна структура емоційно-оцінного компоненту Я-концепції «безпорадних» студентів представлена шістьма факторами, які описують 70,9 % дисперсії масиву емпіричних даних, а саме: емоційним дисонансом (21,9 %), деструктивністю самоконтролю (11,6%), реактивною агресивністю (10,8%), низькою самоцінністю (9,4%), ригідністю Я-образу (9,2%) та інертністю процесів та механізмів саморозвитку (7,9%); водночас, «самостійні» студенти (шість факторів, 73,5 % дисперсії) характеризуються соціальною адекватністю (17,5%), використанням оптимальних методів та засобів організації діяльності (15,3%), пластичністю Я-образу (11,4%), об'єктивним самоставленням (10,6%), внутрішнім контролем (10,6%) та емоційною стабільністю (8%).

Факторна структура поведінково-регулятивного компоненту Я-концепції «безпорадних» студентів визначається п'ятьма факторами, які описують майже 70 % дисперсії масиву емпіричних даних, й характеризують досліджуваних через: соціально-комунікативну пасивність (15,1 % дисперсії), уникнення відповідальності (15 %), проектування невдач (14,5 %), асоціальну імпульсивність (12,2 %) та поведінковий негативізм (11,5 %). Водночас, у факторній структурі *поведінково-регулятивного компоненту Я-концепції* «самостійних» студентів виокремлено чотири фактори (67,8 % дисперсії), які відображають їх інтернальний локус контролю (28,9 %), ефективність соціальної взаємодії (13,3 %), готовність до відповідальності (13,3 %), просоціальну поведінку (12,4 %).

Факторна структура показників поведінково-результативного компоненту Я-концепції осіб з високим рівнем безпорадності містить п'ять факторів, що описують майже 65 % дисперсії масиву даних і характеризують «безпорадних» студентів через ціннісно-смыслову орієнтацію на інших (23,6 % дисперсії), ригідність самоактуалізаційних механізмів (13,3 %), мотиваційну пасивність (10,7 %), почуття громадянського обов'язку (8,6 %) та апатичність міжособистісної взаємодії (7,7 %). Водночас, для «самостійних» студентів (п'ять факторів, понад 75 % дисперсії) притаманні такі узагальнені

характеристики, як: пластичність самоактуалізаційних механізмів (20 %), внутрішня гармонійність та відкритість (19,6 %), ефективна організація саморозвитку (16,6 %), позитивне ставлення до власного Я (9,8 %), висока мотивація досягнення (9,6 %).

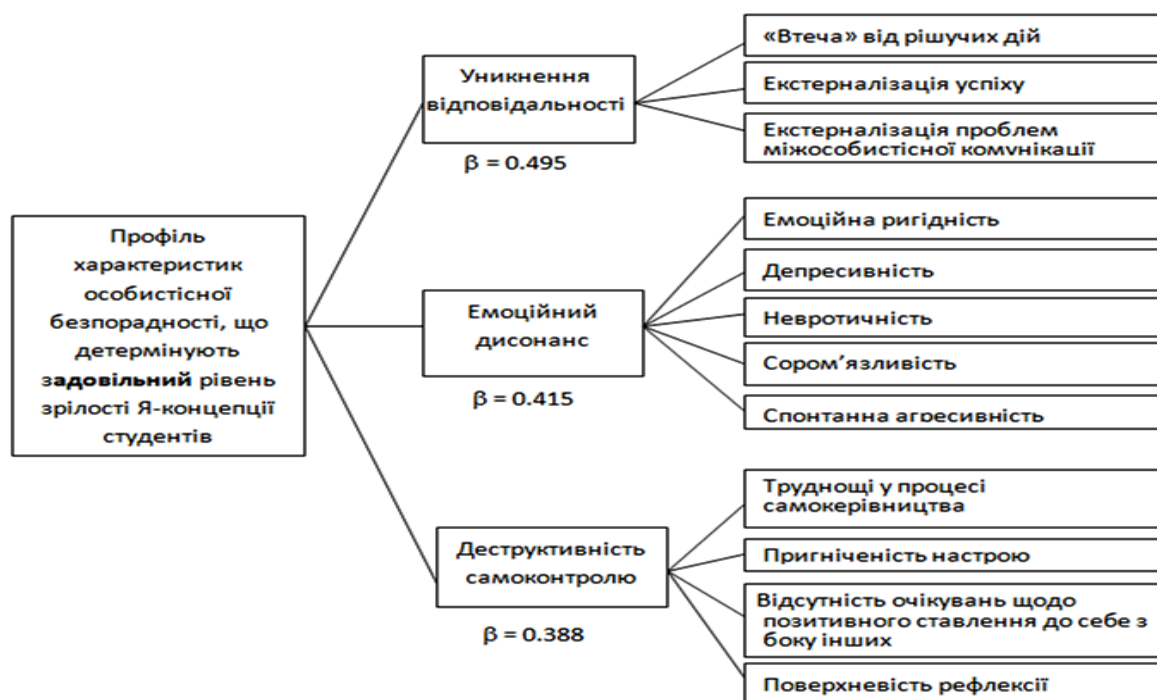
Наступним етапом дослідження стало використання методу множинного регресійного аналізу щодо факторних оцінок вибірки студентів з високим рівнем особистісної безпорадності та незадовільним рівнем зрілості Я-концепції, внаслідок чого було отримано остаточну модель множинної регресії, яка пояснює понад 70 % дисперсії залежної змінної («Рівень зрілості Я-концепції: **незадовільний**») (при цьому коефіцієнт множинної кореляції остаточної регресійної моделі складає 0,875), і отримано перелік тих факторних характеристик «безпорадних» студентів, які детермінують незадовільний рівень зрілості Я-концепції (рис.1).

Рис. 1. Результати емпіричної експлікації впливу характеристик особистісної безпорадності на формування незадовільного рівня зрілості Я-концепції студентів

Окрім вказаних базових чинників виокремлено додаткові, величини стандартизованих коефіцієнтів регресії (β) яких дають змогу зробити висновки щодо вкладу кожного з них в остаточну модель та рівняння множинної регресії. Так, різноваговий вклад у дисперсію залежної змінної («Рівень зрілості Я-концепції: **незадовільний**»), здійснили: фактор (пв/рз) «Мотиваційна пасивність» ($\beta=0,276$), фактор (пв/рг) «Поведінковий негативізм» ($\beta=0,247$), фактор (кн) «Суб'єктивно-мотиваційний негативізм» ($\beta=0,222$), фактор (пв/рг) «Проектування невдач» ($\beta=0,203$).

Внаслідок застосування множинного регресійного аналізу до факторних комплексів ознак задовільного рівня зрілості Я-концепції студентів з високим рівнем особистісної безпорадності було отримано остаточну модель множинної регресії, яка пояснює майже 65 % дисперсії залежної змінної («Рівень зрілості Я-концепції: **задовільний**») (при цьому коефіцієнт множинної кореляції остаточної регресійної моделі складає 0,737) і визначає прогностичні детермінанти особистісної безпорадності осіб із задовільним рівнем Я-концепції (рис.2).

Рис. 2. Результати емпіричної експлікації впливу характеристик особистісної безпорадності на формування задовільного рівня зрілості Я-концепції студентів

Водночас, значний вклад у дисперсію залежної змінної («Рівень зрілості Я-концепції: **задовільний**»), здійснили: фактор (кн) «Незадоволеність соціальним статусом» ($\beta=0,377$); фактор (ео) «Реактивна агресивність» ($\beta=0,315$); фактор (пв/рз) «Ригідність самоактуалізаційних механізмів» ($\beta=0,289$); фактор (ео) «Ригідність Я-образу» ($\beta=0,215$).

Таким чином, за допомогою регресійного аналізу даних, які були отримані в результаті факторизації показників когнітивних, емоційно-оцінних і поведінкових (поведінково-регулятивних та поведінково-результативних) характеристик «безпорадних» студентів виявлено прогностичні детермінанти незадовільного й задовільного рівнів зрілості Я-концепції й створено профіль характеристик особистісної безпорадності, що детермінують задовільний та незадовільний рівень зрілості Я-концепції студентів.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичний аналіз і вирішення поставлених наукових завдань, що полягали в теоретичному обґрунтуванні й емпіричному вивченні деструктивної ролі особистісної безпорадності у формуванні Я-концепції особистості. Результати, отримані в ході дослідження, дають змогу сформулювати такі висновки:

1. Здійснений теоретико-методологічний аналіз проблеми Я-концепції особистості засвідчив складність і неоднозначність її тлумачень у науковій літературі і дав змогу розглядати останню як продукт розвитку самосвідомості; відносно стабільну, певною мірою усвідомлювану систему узагальнених уявлень індивіда про себе, яка формує його самосприйняття і впливає на взаємодію з іншими людьми; складну структурно-динамічну систему у сукупності таких взаємопов'язаних компонентів: когнітивного – образ Я (характеризує зміст уявлень про себе); емоційно-оцінного (відображає ставлення до себе і проявляється у сукупності самооцінок); поведінкового, що інтегрує прояви когнітивного та емоційно-оцінного компонентів у поведінці особистості і проявляється у здатності до саморегуляції й самоконтролю (поведінково-регулятивний компонент) та самоактуалізації й саморозвитку (поведінково-результативний компонент Я-концепції).

Особистісна безпорадність розглядається як стійке специфічне утворення особистісного рівня, яке поєднує певні особистісні властивості, песимістичний атрибутивний стиль, низьку самооцінку й мотивацію досягнення і визначає рівень самостійності й суб'єктності індивіда. Теоретично обґрунтовано системоутворювальну функцію безпорадності у побудові Я-концепції та її деструктивну роль у розвитку внутрішньої узгодженості структурних компонентів й високого рівня зрілості Я-концепції особистості.

2. На емпірико-діагностичному рівні виявлено взаємозв'язок діагностичних критеріїв безпорадності з емпіричними референтами когнітивного, емоційно-оцінного й поведінкового компонентів Я-концепції, а також охарактеризовано відмінності в Я-концепції студентів з різними рівнями сформованої безпорадності: «безпорадні» студенти характеризуються значно нижчими показниками за шкалами смисложиттєвих орієнтацій, а також за власною оцінкою індивідуальної якості життя порівняно із «самостійними» студентами; у них яскраво виражені такі особистісні характеристики, як емоційна лабільність, сором'язливість, невротичність, дратівливість; поведінка «безпорадних» студентів проявляється у їх схильності до застосування дезадаптивних (імпульсивні, асоціальні, агресивні дії) та нейтральних (уникання) копінг-стратегій; самоактуалізація характеризується низькими показниками компетентності у часі, самопідтримки (опори на себе), гнучкості

поведінки, сенситивності до себе, спонтанності, самоповаги, контактності й пізнавальних потреб.

3. З'ясовано особливості структурно-функціональної організації Я-концепції студентів з високим рівнем безпорадності, зокрема, факторна структура *когнітивного компоненту* Я-концепції представлена екзистенційною аморфністю, суб'єктивно-мотиваційним негативізмом, незадоволеністю соціальним статусом та орієнтаційно-часовою неузгодженістю; *емоційно-оцінного* – емоційним дисонансом, деструктивністю самоконтролю, реактивною агресивністю, низькою самоцінністю, ригідністю Я-образу й інертністю процесів та механізмів саморозвитку; *поведінково-регулятивного* – характеристиками соціально-комунікативної пасивності, уникнення відповідальності, проектування невдач, асоціальної імпульсивності та поведінкового негативізму; *поведінково-результативного* – ціннісно-сисловою орієнтацією на інших, ригідністю самоактуалізаційних механізмів, мотиваційною пасивністю, почуттям громадянського обов'язку й апатичністю міжособистісної взаємодії.

4. Виявлено узагальнені ознаки особистісної безпорадності студентів, які виступають прогностичними детермінантами незадовільного й задовільного рівнів зрілості Я-концепції. *Незадовільний рівень зрілості Я-концепції* «безпорадних» студентів найбільшою мірою визначається *ригідністю Я-образу*, що характеризується самоприв'язаністю, конформністю, захисним самоставленням, мотивацією соціального схвалення і підкреслює важливість емоційно-оцінного компоненту в структурі Я-концепції особистості; *ціннісно-сисловою орієнтацією на інших*, що провокує складнощі в усвідомленні власних недоліків, відсутність чіткого внутрішнього спрямування, низький рівень поваги до власного Я, насаджені ззовні ціннісні орієнтації, спонтанність та непослідовність дій; *екзистенційною аморфністю*, яка проявляється у відсутності чітких цілей, слабо вираженій здатності до контролю власного життя, фаталізмі, відсутності сенсу життя у теперішньому і доповнюється такими характеристиками, як мотиваційна пасивність, поведінковий та суб'єктивно-мотиваційний негативізм, проектування невдач. У *задовільному рівні зрілості Я-концепції* осіб з високим рівнем безпорадності найбільшу вагу має фактор *уникнення відповідальності*, що характеризує поведінковий компонент Я-концепції і проявляється у пасивності копінг-стратегій, «втечі» від рішучих дій, екстерналізації успіху та проблем міжособистісної комунікації; *емоційного дисонансу*, що провокує емоційну ригідність, депресивність, невротичність, сором'язливість, спонтанну агресивність; *деструктивність самоконтролю*, що проявляється в труднощах у процесі самокерівництва, пригніченості настрою, відсутності очікувань щодо позитивного ставлення до себе з боку інших, поверхневості рефлексії. Додатковими факторами задовільного рівня зрілості Я-концепції «безпорадних» осіб є незадоволеність

соціальним статусом, реактивна агресивність, ригідність самоактуалізаційних механізмів і образу Я.

Отже, підкреслюючи двосторонність зв'язку між особистісною безпорадністю і складовими Я-концепції (зокрема когнітивним, емоційно-оцінним та поведінковим компонентами її структури) варто стверджувати про іманентну взаємодетермінацію цих психічних явищ.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів окресленої проблеми. Перспективи подальшого вивчення вбачаємо у врахуванні вікових, статевих і гендерних особливостей розвитку безпорадності у структурі Я-концепції з метою розробки дієвих консультативно-розвивальних програм формування зрілої Я-концепції особистості.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, надруковані у виданнях, що затверджені як фахові в галузі психології:

1. Демчук О.А. Творчість як шлях подолання набутої безпорадності. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Київ: Фенікс, 2012. Т.ХІІ. Психологія творчості. Вип. 14. С. 50–58.

Статті в періодичних виданнях, що входять до наукометричних баз:

2. Демчук О.А. Локус контролю у структурі я-концепції особистості як когнітивна детермінанта вибору копінг-стратегій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. «Психологічні науки»*. Херсон: Херсонський державний університет, 2016. Вип. 2. С. 53–59.

3. Демчук О.А. Особистісний профіль самоствавлення в структурі я-концепції студентів з високим рівнем безпорадності. *Психологічні перспективи*. Луцьк, 2016. Вип. 28. С. 107–118.

4. Демчук О.А. «Я-концепція» як продукт розвитку самосвідомості особистості. *Молодий вчений*. Херсон: Гельветика, 2016. № 12. С. 240–243.

5. Демчук О.А. Емпіричні референти дослідження феномену особистісної безпорадності. *Психологічні перспективи*. Луцьк, 2017. Вип. 29. С. 48–61.

6. Дудник О.А. Факторна структура емоційно-оцінних характеристик Я-концепції студентів із високим рівнем особистісної безпорадності. *Психологічні перспективи*. Луцьк, 2019. Вип. 33. С. 103–114

Стаття у міжнародному періодичному фаховому виданні:

7. Демчук О.А. Особливості самоактуалізації студентів з різним рівнем зрілості Я-концепції. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, Будапешт, 2016. IV (49). Issue: 103. С. 65–69.

Статті, опубліковані у збірниках матеріалів наукових конференцій:

8. Демчук О.А. Вивчення деяких індивідуальних особливостей формування стану «набутої безпорадності» у школярів підліткового віку.

Успішність особистості: потенціал та обмеження: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2010. С. 76–77.

9. Демчук О.А. Роль психолога у подоланні феномену «набутої безпорадності» у молодших школярів. *Актуальні проблеми та особливості діяльності психолога в закладах освіти*: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару. Умань: Візаві, 2012. С. 64–67.

10. Демчук О.А. Вплив системи виховання на формування набутої безпорадності у дітей молодшого шкільного віку. *Людина і сучасне суспільство: проблеми педагогіки та психології*: зб. тез наук. робіт учасників Міжнар. наук.-практ. конф. Львів: Львівська пед. спільнота, 2013. С. 14–18.

11. Демчук О.А. Молодший шкільний вік як сенситивний період для формування набутої безпорадності. *Дослідження різних напрямів розвитку психології та педагогіки*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Одеса: ГО Південна фундація педагогіки, 2015. С. 28–30.

12. Демчук О.А. Сучасні підходи до вивчення феномену набутої безпорадності в психології. *Актуальні питання сучасних педагогічних та психологічних наук*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Одеса: ГО Південна фундація педагогіки, 2016. С. 7–10.

13. Демчук О.А. Особливості формування особистості з ознаками безпорадності. *Розвиток психологічної служби в системі освіти та особливості діяльності психолога в роки становлення незалежної України*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Умань: Візаві, 2016. С. 26–30.

14. Демчук О.А. Структура я-концепції у контексті самосвідомості. *Психологія: сучасні методика та інновації у досвіді діяльності практичного застосування*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Умань: Візаві, 2016. С. 21–25.

15. Дудник О.А. Безпорадність як системоутворювальний чинник Я-концепції особистості. *Психологічна наука та практика XXI століття*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Львів: Гельветика, 2019. С. 5–9.

16. Дудник О.А. Емоційно-оцінний компонент Я-концепції особистості. *Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Луцьк: ПП Іванюк В.П, 2019. С. 135–138.

17. Дудник О.А. Структурно-змістові характеристики Я-концепції особистості. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації*: зб. наук. праць. Матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Переяслав, 2020. Вип. 56. С. 234–237.

АНОТАЦІЇ

Дудник О.А. Безпорадність у структурі Я-концепції особистості. –
Рукопис

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2020

Дисертаційна робота присвячена вивченню безпорадності в структурі Я-концепції особистості. Обґрунтовано системоутворюючу роль безпорадності у формуванні Я-концепції особистості; виявлено взаємозв'язок психологічних характеристик безпорадності з емпіричними референтами когнітивного, емоційно-оцінного й поведінкового компонентів Я-концепції особистості; описано особливості структурної організації Я-концепції в осіб з різним рівнем сформованої особистісної безпорадності.

Виокремлено поведінково-результативний компонент Я-концепції, який проявляється в показниках самореалізації й особистісної зрілості. Емпірично експліковано прогностичні детермінанти особистісної безпорадності в структурі низького та середнього рівня зрілості Я-концепції особистості; створено профіль характеристик особистісної безпорадності, що детермінують задовільний та незадовільний рівень зрілості Я-концепції студентів.

Ключові слова: безпорадність; Я-концепція; когнітивний, емоційно-оцінний, поведінковий компоненти структури Я-концепції; зрілість Я-концепції; студенти.

Дудник О.А. Беспомощность в структуре Я-концепции личности. – Рукопись

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.01 – общая психология, история психологии. – Восточноевропейский национальный университет имени Лесы Украинки, Луцк, 2020

Диссертация посвящена исследованию беспомощности в структуре Я-концепции личности. В работе обосновано системообразующую роль беспомощности в формировании Я-концепции личности. Выявлена взаимосвязь психологических характеристик беспомощности с эмпирическими референтами когнитивного, эмоционально-оценочного и поведенческого компонентов Я-концепции личности. Описаны особенности структурной организации Я-концепции у лиц с разным уровнем сформированности личностной беспомощности. Выделен поведенчески-результативный аспект Я-концепции, который проявляется в показателях самооэффективности, самореализации и личностной зрелости.

Показано, что зрелость Я-концепции определяется уровнем развития характеристик когнитивного, эмоционально-оценочного и поведенческого компонентов ее структуры. Выявлено прогностические детерминанты неудовлетворительного и удовлетворительного уровней зрелости Я-концепции

личности со сформированной личностной беспомощностью. *Неудовлетворительный уровень зрелости Я-концепции «беспомощных»* студентов в наибольшей степени определяется ригидностью Я-образа, ценностно-смысловой ориентацией на других, экзистенциальной аморфностью и дополняется такими характеристиками, как мотивационная пассивность, поведенческий и субъективно-мотивационный негативизм, проектирование неудач. В *удовлетворительном уровне зрелости Я-концепции* лиц с высоким уровнем беспомощности наибольший вес имеют факторы избегания ответственности, эмоционального диссонанса, деструктивности самоконтроля, а также неудовлетворенности социальным статусом, реактивной агрессивности, ригидности самоактуализационных механизмов и образа Я.

Эмпирически подтверждена двусторонняя связь между личностной беспомощностью и составляющими Я-концепции (в частности когнитивным, эмоционально-оценочным и поведенческим компонентами ее структуры), что позволяет утверждать об имманентной взаимодейдетерминации этих психических явлений.

Ключевые слова: беспомощность; Я-концепция; когнитивный, эмоционально-оценочный, поведенческий компоненты структуры Я-концепции; зрелость Я-концепции; студенты.

Dudnyk O.A. Helplessness in Self-concept structure of a personality. – Manuscript.

Dissertation for Candidate Degree in Psychology (Ph.D.): Specialty 19.00.01 – General Psychology, History of Psychology. – Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, 2020.

The dissertation is devoted to the study of helplessness in Self-concept structure of a personality. The system-forming role of helplessness in formation of Self-concept of a personality has been grounded; the relationship of psychological characteristics of helplessness with empirical referents of cognitive, emotional and evaluative, and behavioural components of Self-concept of a personality has been determined; the peculiarities of structural organization of Self-concept in individuals with different levels of formed personality helplessness have been described.

The behavioural and resultive component of Self-concept which is manifested in indicators of self-realization and personality maturity have been singled out. The prognostic determinants of personality helplessness in structures of low and average level of maturity of Self-concept of a personality have been empirically explicated; the characteristics profile of personality helplessness, which determines satisfactory and unsatisfactory maturity levels of Self-concept of students has been created.

Keywords: helplessness, Self-concept, cognitive, emotional and evaluative, behavioural components of Self-concept structure, Self-concept maturity, students.

Підписано до друку 10.08.2020 р. Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Друк на різнографі. Обсяг 0,9 ум. друк. арк. 0,9 обл.-вид. арк.
Наклад 100 пр. Зам. 42. Виготовлювач – Вежа-Друк
(м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. (0332) 29-90-65).